

Ks. Norbert Mendecki

NOWE ODKRYCIA ARCHEOLOGICZNE W SEFFORIS

Leroy Waterman, z Uniwersytetu Michigan, przeprowadził badania archeologiczne w mieście galilejskim Sefforis (Sepforis) w r. 1931¹. Odkrył on duży teatr na północnym zboczu wzgórza, który datował na czasy Heroda Antypasa (4 w. przed Chr. — 39 r. po Chr.). Jego tezę przejął B. Schwank proponując jeszcze wcześniejszą datę — chodzi może nawet o czasy Heroda Wielkiego, ojca Heroda Antypasa².

W r. 1983 przeprowadził J. F. Strange przy współudziale R. A. Batey, z Uniwersytetu Południowej Florydy, nowe badania archeologiczne. Chodziło głównie o sprawdzenie tezy W. F. Albrighta, czy teatr nie pochodzi przypadkiem z II w. po Chr. Chociaż wykopano kamień kwadratowy o wymiarach 5 × 5 m, datowany na II w. po Chr., wyniki badań nie zmieniły w niczym tezy L. Watermana o pochodzeniu teatru z czasów Heroda Antypasa³.

W r. 1985 grupa archeologów z Duke Uniwersytetu i Hebrajskiego Uniwersytetu (*The 1985 Joint Sepphoris Project* = JSP) kontynuowała prace J. W. Strange⁴. Ich wyniki potwierdzają tezę L. Watermana, że chodzi tutaj według wszelkiego prawdopodobieństwa o teatr z czasów Heroda Antypasa⁵. Król ten urządził Sefforis jako stolicę Galilei i Perei w latach od 3 r. przed Chr. do ok. 20 r. po Chr. Około r. 18 po Chr. zaczął on budować nową stolicę Tyberiade.

W. Bösen wychodząc z założenia, że Sefforis było podobne do miast helleńskich okręgu Dekapolis, przypuszcza, że w tak dużym teatrze

¹ L. Waterman, *Preliminary Report of the University of Michigan Excavations at Sepphoris, Palestine, in 1931*, Ann Arbor University of Michigan Press 1937, passim; por. też L. Stefaniak, art. *Sefforis (Seffurijje)*, w: PEB II, 495.

² B. Schwank, *Das Theater von Sepphoris und die Jugendjahre Jesu*, w: *Erbe und Auftrag* 52 (1976), 199—206 (= w: *Lebendiges Zeugnis* 32 (1977), 78—86); por. też B. Schwank, *Die neuen Ausgrabungen in Sepphoris*, Bi Ki 42 (1987), 75—79.

³ A. Batey, *Jesus in the Theatre*, w: „New Testament Studies” 30 (1984), 563—574; por. też A. Batey, *Is not this the Carpenter?* w: „New Testament Studies” 30 (1984), 249—258.

⁴ J. F. Strange/R. W. Longstaff, *Sippori — 1985*, w: *Excavations and Surveys in Israel 1985*, t. 4, Jerusalem 1985, 100—102.

⁵ E. M. Meyers/E. Netzer/C. L. Meyers, *Sepphoris — „Ornament of All Galilee”*, w: „Biblical Archeologist” 49 (1986), 4—19.

inscenizowano klasyczne dramaty oraz ówczesne sztuki w języku greckim (koine) ⁶.

Od dłuższego czasu egzegeci stawiają sobie pytanie, w jakim stopniu znany był j. grecki w Galilei za czasów Chrystusa? Przyjmuje się na ogół, że Jezus znał j. grecki. Dotychczas uważano, że warstwy przodujące legitymowały się wykształceniem greckim, zaś prosty naród mówił po aramejsku, rozumiejąc także język hebrajski. Znalezione napisy w j. greckim interpretowano w ten sposób, że owe pochodzą ze sfer warstwy wykształconej o kulturze greckiej, zaś naród posługiwał się językiem aramejskim. Owa teza została podważona od czasów wykopalisk archeologicznych w Sefforis. Wyniki badań archeologicznych z r. 1985 potwierdziły tezę z r. 1931, że chodzi tutaj o duży teatr o średnicy 74 m, a nie, jak podał W. Bösen, 37 m ⁷. Taki teatr mógł pomieścić 4000 do 5000 widzów. Ponieważ Sefforis liczyło wtedy 25000 mieszkańców ⁸, chodziłoby więc tutaj o prawdziwy teatr ludowy. Ponieważ nie znamy z I w. po Chr. żadnych sztuk teatralnych w języku hebrajskim czy aramejskim, musiały być one wystawiane w j. greckim. Prosty naród nie uczęszczałby do teatru, nie rozumiejąc owych sztuk. Dlatego też przyjmuję się obecnie, że prosty lud Galilei z czasów Chrystusa posiadał więcej znajomości j. greckiego, aniżeli dotąd przypuszczano. Do tezy tej dodać należy fakt, że dopiero ok. r. 100 przed Chr. judaizowano Galileę dzięki działalności Hasmonejczyków. Od końca VIII w. przed Chr. Galilea była „krajną pogańską” (Iz 8, 23).

Nie tylko w Galilei znał prosty lud j. grecki, także w Jeruzolimie. Świadczy o tym scena z procesu Jezusa. „Ukrzyżuj go!” wołał lud a rzymski prokurator rozumiał owe słowa (Mk 15, 13n). Taka rozmowa z ludem, by uwolnić Barabasa, a Jezusa ukrzyżować, odbyła się bez tłumacza (Mk 15, 8—14) ⁹. Dlatego jeśli prosty lud w Jeruzolimie mówił po grecku, tym bardziej w Galilei, gdyż była ona przed r. 70 bardziej zhellenizowana aniżeli Jeruzolima. Na podstawie wyników archeologicznych z r. 1985 przyjąć też należy, że nie tylko celnik Mateusz znał j. grecki, ale także rybacy-apostołowie. Ponadto Tyberiada była, podobnie jak Sefforis, helleniskim miastem. W powyższym świetle lepiej rozumiemy greckie autorstwo Ewangelii Mateusza. Autor Ewangelii Mateusz znał j. grecki i pisał po grecku dla żydowsko-chrześcijańskich gmin (por. dla przykładu Mt 4, 47). Znaczyłoby to, że autor chciał być zrozumiany przez gminy żydowsko-chrześcijańskie i pisał Dobrą Nowinę w ich języku.

⁶ W. Bösen, *Galiläa als Lebensraum und Wirkungsfeld Jesu. Eine zeitgeschichtliche und theologische Untersuchung*, Freiburg 1985, 65.

⁷ W. Bösen, dz. cyt., 63.

⁸ A. Batey, *Is not this the Carpenter?*, art. cyt., 253.

⁹ R. Riesner, *Jesus als Lehrer. Eine Untersuchung zum Ursprung der Evangelien-Überlieferung*, Tübingen ²1984 (= WUNT 2, seria 7), 391.

Ostatnie pytanie, czy słowa Jezusa zostały przekazane w j. greckim (logia Jezusa)¹⁰? Na podstawie wykopalisk archeologicznych w Sefforis skłonni jesteśmy do pozytywnej odpowiedzi, zważywszy fakt, że Nazaret odległy był zaledwie 6 km od Sefforis. Jest nawet rzeczą możliwą, że Jezus wraz z rówieśnikami uczęszczał do teatru w Sefforis.

Wiedeń

KS. NORBERT MENDECKI

¹⁰ B. Schwank, *Ein griechisches Jesuslogion? Überlegungen zur Antwort Jesu auf die Steuerfrage (Mk 12, 16—17)*, w: N. Brox/A. Felber/W. L. Gombocz/M. Kertsch, *Anfänge der Theologie*. XARICTEION J. B. Bauer zum 60. Geburtstag, Graz 1987, 61—64.

O. Ludwik S. Mycielski OSB

ARCHEOLOGIA PALESTYNY ALBRIGHTA W WERSJI POLSKIEJ (1964)

Nakładem Państwowego Wydawnictwa Naukowego w Warszawie ukazała się w roku 1964 książka znakomitego archeologa Williama Foxwella Albrighta *Archeologia Palestyny* (z angielskiego przełożył Stanisław Majchrzak. Przekładu dokonano z wydania w roku 1960. Redaktor: Witold Tyloch).

Ponieważ Palestyna jest kolebką trzech wielkich religii świata — mojżeszowej, chrześcijańskiej i w pewnym sensie również mahomekańskiej — wielu bardzo ludzi w szerokim świecie i w naszej Polsce interesuje się tym krajem. Ogromnie interesują wyniki wykopalisk, wyniki badań naukowych. Książka jest czytana.

Biorąc jednak do ręki przekład „The Archeology of Palestine” nieświadomy podstęp Polak zostanie oszukany. W tekście dokonano bowiem szeregu tendencyjnych zmian — największe zaś fałszerstwo ukryte jest na samym końcu książki: zostało obcięte zakończenie, w którym Autor podsumowuje wyniki wykopalisk, wyciągając z nich ważne wnioski.

Znając oryginał — polską wersję z roku 1964 byłem prawdziwie zakłopotany. Napisałem więc do Wydawnictwa, do Tłumacza, do Redaktora, gdyż naprawdę „amputacja ta całkowicie zmienia sens i cel napisania tej książki” — jak stwierdził sam Autor po zapoznaniu się z kopią mojego listu do Wydawnictwa. Obecnie minęło już ponad 20 lat bez żadnej odpowiedzi... Być może więc, że dobrze się stanie, jeśli w „Ruchu Biblijnym i Liturgicznym” znajdzie Czytelnik *Archeologii Palestyny* kilka przynajmniej poprawek oraz zakończenie